

І. В. Затовський, К. В. Тереміленко,
член-кореспондент НАН України М. С. Слободяник

Кристалізація у розчинах-розплавах систем $\text{Li}_2\text{O}-\text{Bi}_2\text{O}_3-\text{P}_2\text{O}_5-\text{M}^{\text{VI}}\text{O}_3$ ($\text{M}^{\text{VI}} - \text{Mo}, \text{W}$)

Досліджено процеси кристалізації у розчинах-розплавах систем $\text{Li}_2\text{O}-\text{Bi}_2\text{O}_3-\text{P}_2\text{O}_5-\text{M}^{\text{VI}}\text{O}_3$ ($\text{M}^{\text{VI}} - \text{Mo}, \text{W}$) при мольному вмісті Bi_2O_3 у розплавах від 5 до 30%. Визначено області та умови утворення $\gamma\text{-Li}_3\text{PO}_4$, BiPO_4 , $\text{Li}_8\text{Bi}_2(\text{MoO}_4)_7$ у молібдатних розплавах і BiPO_4 , $\text{LiBi}(\text{WO}_4)_2$ у вольфраматних. Показано перспективи використання розплавів типу $\text{LiPO}_3-\text{Li}_2\text{MoO}_4-\text{Bi}_2\text{O}_3$ для вирощування монокристалів іонного провідника $\gamma\text{-Li}_3\text{PO}_4$.

Розплави молібдатів та вольфраматів лужних металів широко використовуються як середовища для вирощування кристалів оксидних сполук з цінними скінтіляційними, нелінійно-оптичними, люмінесцентними властивостями [1]. При цьому зазначені сольові розплави можуть виконувати як функцію “інертного” розчинника, так і безпосереднього реагенту для утворення та кристалізації молібдатів (вольфраматів) сполук різновалентних металів. У випадку багатокомпонентних систем питання взаємовпливу співвідношень та природи вихідних компонентів на склад та будову утворених сполук, зокрема для фосфатно-молібдатних (вольфраматних) систем, залишаються дослідженими лише епізодично. Для систем $\text{M}_2^{\text{I}}\text{O}-\text{Bi}_2\text{O}_3-\text{P}_2\text{O}_5-\text{M}^{\text{VI}}\text{O}_3$ ($\text{M}^{\text{I}} - \text{Na}, \text{K}; \text{M}^{\text{VI}} - \text{Mo}, \text{W}$) [2–5] за останній час було показано, що склад та будова бісмутовмісних сполук, які утворюються в результаті кристалізації відповідних гомогенних розплавів, залежить як від співвідношень вихідних компонентів, так і від природи лужного й шестивалентного металів. Дана робота є продовженням систематичних досліджень закономірностей кристалізації у розчинах-розплавах зазначеного типу, в яких розглядаються системи $\text{Li}_2\text{O}-\text{Bi}_2\text{O}_3-\text{P}_2\text{O}_5-\text{M}^{\text{VI}}\text{O}_3$ ($\text{M}^{\text{VI}} - \text{Mo}, \text{W}$).

За вихідні реагенти було використано сполуки таких кваліфікацій чистоти: MoO_3 (“ч.”), WO_3 (“х. ч.”), Li_2CO_3 (“х. ч.”), H_3PO_4 (“ч. д. а.”), Bi_2O_3 (“ч. д. а.”). Необхідні співвідношення молібдатів або вольфраматів у розплавах також досягалися при використанні $\text{Li}_2\text{M}^{\text{VI}}\text{O}_4$ та $\text{Li}_2\text{M}_2^{\text{VI}}\text{O}_7$ ($\text{M}^{\text{VI}} - \text{Mo}, \text{W}$), які синтезували шляхом поступового нагрівання ретельно перетертих сумішей MoO_3 (або WO_3) та Li_2CO_3 у стехіометричних співвідношеннях до 700–900 °С. Отримані розплави витримували при максимальній температурі 2–3 год та виливали на мідний лист, а після охолодження перетирали. Метафосфат літію синтезували взаємодією Li_2CO_3 та H_3PO_4 (точну концентрацію попередньо визначали титруванням з лугом) з подальшим випарюванням залишкової води та повним зневодненням у платиновій чашці при 800 °С.

Попередній вибір співвідношень компонентів у вихідних розплавах-розчинниках для проведення дослідження базувався на аналізі основи діаграм плавкості двокомпонентних систем. Наприклад, діаграма стану системи $\text{Li}_2\text{O}-\text{MoO}_3$ характеризується утворенням п’яти сполук, що плавляться інконгруентно: Li_4MoO_5 (720 °С), Li_2MoO_4 (698 °С), $\text{Li}_2\text{Mo}_2\text{O}_7$ (535 °С), $\text{Li}_4\text{Mo}_5\text{O}_{17}$ (547 °С), $\text{Li}_2\text{Mo}_4\text{O}_{13}$ (570 °С) [6]. $\text{Li}_2\text{Mo}_2\text{O}_7$ має найнижчу в’язкість та температуру плавлення, що зумовлює його успішне застосування як розплав для вирощування кристалів високоплавких сполук [1].

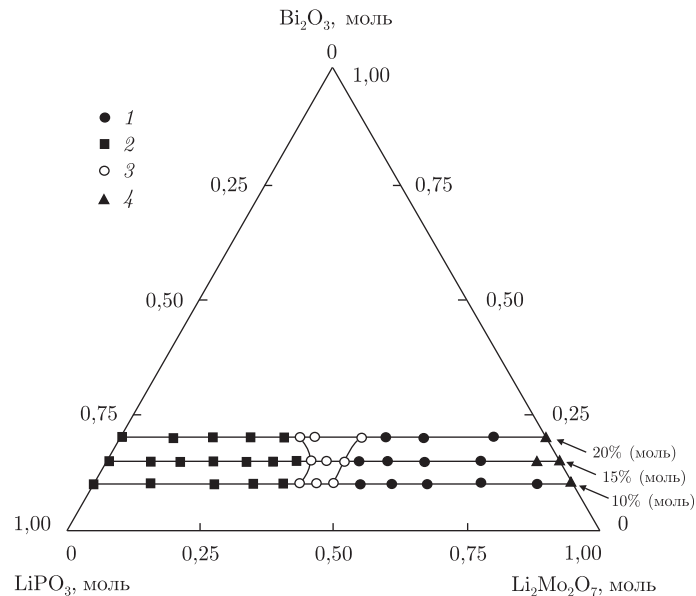

Рис. 1. Области утворення сполук для розрізу $\text{LiPO}_3\text{--Li}_2\text{Mo}_2\text{O}_7\text{--Bi}_2\text{O}_3$. Тут і на рис 2: 1 – $\gamma\text{-Li}_3\text{PO}_4$; 2 – BiPO_4 ; 3 – $\gamma\text{-Li}_3\text{PO}_4 + \text{BiPO}_4$; 4 – $\text{Li}_8\text{Bi}_2(\text{MoO}_4)_7$

Враховуючи літературні дані, для системи $\text{Li}_2\text{O--Bi}_2\text{O}_3\text{--P}_2\text{O}_5\text{--MoO}_3$ на першому етапі досліджували кристалізацію у межах бінарного розрізу $\text{Li}_2\text{Mo}_2\text{O}_7\text{--LiPO}_3$ при дискретній зміні вмісту Bi_2O_3 (10, 15 та 20% (моль)) у розчині-розплаві. Розраховані наважки вихідних компонентів поміщали у платинові тиглі та нагрівали до $1000\text{ }^\circ\text{C}$. У всіх випадках гомогенність розплавів досягалася менш ніж за одну годину. Подальше охолодження проводили зі швидкістю $30\text{--}50$ град/год до $880\text{--}450\text{ }^\circ\text{C}$ (залежно від співвідношення компонентів). Контроль за процесом кристалізації здійснювався шляхом відбору проб та їх аналізу методом оптичної мікроскопії. При температурах понад $30\text{--}50\text{ }^\circ\text{C}$ від точки застигання розплаву, їх відливали на мідний лист, а отримані кристалічні продукти відмивалися від плаву гарячим розчином $0,01$ моль/л HNO_3 . Ідентифікацію отриманих фаз проводили, базуючись на результатах елементного аналізу та порошкової рентгенографії (дифрактометр Shimadzu XRD-6000: відбиття від плоских зразків, CuK_α -випромінювання ($\lambda = 0,154178$ нм) з використанням дугового графітового монохроматора на штанзі лічильника; метод 2θ безперервного сканування зі швидкістю 1 град/хв, діапазон кутів 2θ від $5,0$ до $90,0^\circ$).

Для зазначеної системи у всьому інтервалі співвідношень компонентів виявлено області кристалізації сполук трьох типів: BiPO_4 , $\gamma\text{-Li}_3\text{PO}_4$ та $\text{Li}_8\text{Bi}_2(\text{MoO}_4)_7$. При високому вмісті LiPO_3 (співвідношення $\text{Li}_2\text{Mo}_2\text{O}_7/\text{LiPO}_3$ до $0,41\text{--}0,46$) в інтервалі температур $880\text{--}640\text{ }^\circ\text{C}$ відбувається утворення ортофосфату бісмуту BiPO_4 у вигляді витягнутих призматичних кристалів (моноклінна сингонія, пр. гр. $P2_1$, $a = 0,487$, $b = 0,707$, $c = 0,471$ нм, $\beta = 96,2^\circ$ [7]). Надлишок димолібдату ($\text{Li}_2\text{Mo}_2\text{O}_7/\text{LiPO}_3 = 0,60\text{--}0,90$) відповідає появі на поверхні розплаву при $710\text{--}565\text{ }^\circ\text{C}$ гексагональних плоских кристалів $\gamma\text{-Li}_3\text{PO}_4$ з лінійними розмірами до $30 \times 50 \times 0,1$ мм. Область сумісної кристалізації наведених сполук є найбільш широкою при максимальному вмісті Bi_2O_3 – 20% (моль) (рис. 1). У прилеглий до розрізу $\text{Bi}_2\text{O}_3\text{--Li}_2\text{Mo}_2\text{O}_7$ зоні спостерігається утворення подвійного молібдату $\text{Li}_8\text{Bi}_2(\text{MoO}_4)_7$, який ідентифіковано за даними порошкової рентгенографії (тетрагональна сингонія, пр. гр. $I\text{--}4$, $a = 2,1130$, $c = 0,5287$ нм, що відповідає результатам, наведеним у роботі [8]).

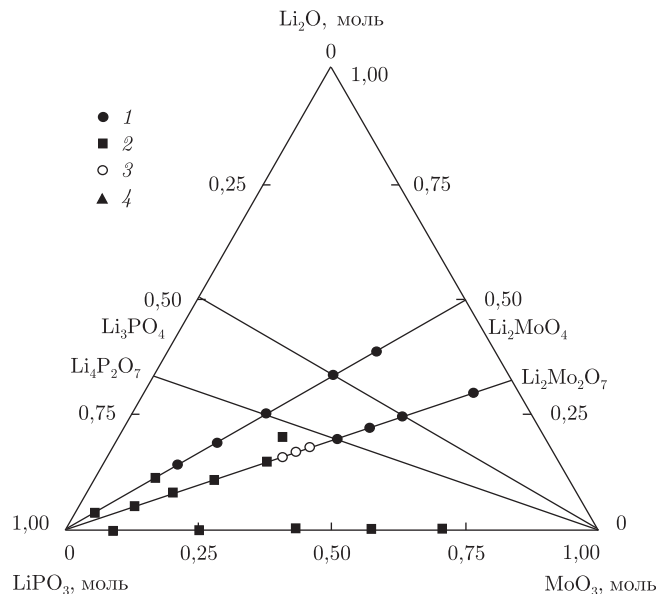
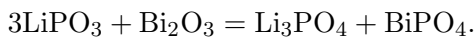

Рис. 2. Склад розплавів-розчинників системи $\text{Li}_2\text{O}-\text{MoO}_3-\text{P}_2\text{O}_5$ при мольному вмісті Vi_2O_3 10%

Детальніший розгляд бінарних літієфосфатно-молібдатних розплавів проводився в межах складів $\text{LiPO}_3-\text{Li}_2\text{MoO}_4$ та $\text{LiPO}_3-\text{MoO}_3$ при фіксованому вмісті Vi_2O_3 10% (моль) (рис. 2). Порівняно з димолібдатом літію, у розрізі $\text{LiPO}_3-\text{MoO}_3$ відзначено лише утворення ViPO_4 . Дослідження в даному розрізі обмежувалося концентраціями $\text{MoO}_3 < 75\%$ (моль), що пов'язано зі значною леткістю оксиду молібдену (VI) при високих температурах та концентраціях. Зростання вмісту літію у розплавах призводить до розширення діапазону кристалізації $\gamma\text{-Li}_3\text{PO}_4$ та звуження області формування ViPO_4 (див. рис. 2). В даному випадку, очевидно, схема утворення кристалічних продуктів є такою:

Отже, у бінарних літієфосфатно-молібдатних розплавах проходить кристалізація двох фаз: ViPO_4 формує твердий залишок у переважно фосфатних розплавах, де його розчинність менша, ніж у розплавленому $\text{Li}_2\text{Mo}_2\text{O}_7$, та навпаки, розплави, збагачені $\text{Li}_2\text{Mo}_2\text{O}_7$, мають значну розчинність стосовно ViPO_4 , що й призводить до утворення $\gamma\text{-Li}_3\text{PO}_4$. Остання сполука у монокристалічному вигляді представляє особливий інтерес, оскільки є іонним провідником [9].

Для більш детального з'ясування ролі Vi_2O_3 у процесі формування $\gamma\text{-Li}_3\text{PO}_4$ було розглянуто кристалізацію у системі $\text{LiPO}_3-\text{Li}_2\text{Mo}_2\text{O}_7$ при відсутності оксиду бісмуту. Виявилось, що ортофосфат літію утворюється лише при переважаючому вмісті димолібдату (50–70% (моль)), але у вигляді значно дрібніших непрозорих кристалів (до $2 \times 4 \times 0,1$ мм) та при порівняно нижчих температурах 680–470 °С. Отже, Vi_2O_3 за даних співвідношень слід розглядати як компонент розплаву розчинника, який сприяє формуванню кристалів значних розмірів. Відповідно, розплави типу $\text{LiPO}_3-\text{Li}_2\text{Mo}_2\text{O}_7-\text{Vi}_2\text{O}_3$ можуть розглядатися як середовище для вирощування кристалів $\gamma\text{-Li}_3\text{PO}_4$.

При дослідженні спонтанної кристалізації у розчинах-розплавах $\text{Li}_2\text{O}-\text{Vi}_2\text{O}_3-\text{P}_2\text{O}_5-\text{WO}_3$, як і у випадку молібденовмісних систем, кількість Vi_2O_3 у розплавах

$\text{LiPO}_3\text{--Li}_2\text{W}_2\text{O}_7$ та $\text{LiPO}_3\text{--Li}_2\text{WO}_4$ змінювали дискретно (5, 15, 20 та 30% (моль)). Гомогенізація зазначених розплавів при 1000 °С спостерігалася вже за 30 хв.

Виявлено значні відмінності у результатах взаємодії та кристалізації для цих систем у порівнянні з описаними вище. Гомогенні розплави характеризуються достатньо високою в'язкістю та схильністю до відновлення W(VI) до W(V), що зумовлює синє забарвлення проб розплавів, відібраних при 1000–800 °С. Таке скло практично не розчинне у розбавлених кислотах (HCl , HNO_3), лугах та розчинах комплексоутворювачів (ЕДТА, тіокарбамід), що свідчить про високий ступінь полімеризації розплавів. У межах бінарних розрізів $\text{LiPO}_3\text{--WO}_3$, $\text{LiPO}_3\text{--Li}_2\text{W}_2\text{O}_7$ та $\text{LiPO}_3\text{--Li}_2\text{WO}_4$ при вмісті Bi_2O_3 10% (моль) відбувається утворення двох сполук: $\gamma\text{-Li}_3\text{PO}_4$ та $\text{LiBi}(\text{WO}_4)_2$ (моноклінна сингонія, пр. гр. $P2/n$, $a = 1,0026(2)$, $b = 0,6053(8)$, $c = 0,4975(4)$ нм, $\beta = 92,13(3)^\circ$). Температури початку кристалізації у цій системі значно вищі (880–740 °С), ніж у молібденовмісних розплавах, а в області, де відбувався ріст кристалів BiPO_4 , утворюється скло. Для бінарного розрізу з максимальною “кислотністю” $\text{LiPO}_3\text{--WO}_3\text{--Bi}_2\text{O}_3$ зафіксовано склування в усьому діапазоні концентрацій, що може бути зумовлено формуванням розгалужених полімерних ланцюжків за участю угруповань PO_4 , LiO_4 , WO_6 та BiO_8 . Для бінарних розплавів $\text{LiPO}_3\text{--Li}_2\text{W}_2\text{O}_7$ з вмістом $\text{Li}_2\text{W}_2\text{O}_7$ 70–85% (моль) на поверхні розплаву відбувається ріст гексагональних кристалів $\gamma\text{-Li}_3\text{PO}_4$. При більшому вмісті дивольфрамату утворюються кристали $\text{LiBi}(\text{WO}_4)_2$, які мають голчасту форму. Більш основні розплави (розріз $\text{LiPO}_3\text{--Li}_2\text{WO}_4$) характеризуються меншою схильністю до відновлення вольфраму та склування. Так, в інтервалі 65–80% (моль) Li_2WO_4 кристалізується $\gamma\text{-Li}_3\text{PO}_4$, а при значеннях понад 88% (моль) зафіксовано появу $\text{LiBi}(\text{WO}_4)_2$.

Таким чином, проведені дослідження закономірностей кристалізації у розчинах-розплавах системи $\text{Li}_2\text{O--Bi}_2\text{O}_3\text{--P}_2\text{O}_5\text{--M}^{\text{VI}}\text{O}_3$ ($\text{M}^{\text{VI}} = \text{Mo}, \text{W}$) виявили області формування сполук таких складів: $\gamma\text{-Li}_3\text{PO}_4$, BiPO_4 , $\text{LiBi}(\text{MoO}_4)_2$ та $\text{LiBi}(\text{WO}_4)_2$. Показано, що розплави типу $\text{LiPO}_3\text{--Li}_2\text{MoO}_4\text{--Bi}_2\text{O}_3$ можна з успіхом використовувати для вирощування монокристалів іонного провідника $\gamma\text{-Li}_3\text{PO}_4$.

1. Тимофеева В. А. Рост кристаллов из раствор-расплавов. – Москва: Наука, 1978. – 268 с.
2. Теребиленко К. В., Затовский И. В., Слободяник Н. С. и др. Процессы кристаллизации в раствор-расплавных системах $\text{Na}_2\text{O--Bi}_2\text{O}_3\text{--P}_2\text{O}_5\text{--M}^{\text{VI}}\text{O}_3$ ($\text{M}^{\text{VI}} = \text{Mo}, \text{W}$) // Неорган. материалы. – 2007. – 43, № 12. – С. 1483–1487.
3. Затовський І. В., Теребиленко К. В., Слободяник М. С., Баумер В. М. Утворення фосфато-молібдатів у розплавах псевдопотрійної системи $\text{K}_6\text{P}_4\text{O}_{13}\text{--K}_2\text{Mo}_2\text{O}_7\text{--Bi}_2\text{O}_3$ // Доп. НАН України. – 2006. – № 12. – С. 128–130.
4. Terebilenko K. V., Zatovsky I. V., Slobodyanik N. S. et al. Phase relations in the system $\text{K}_2\text{MoO}_4\text{--KPO}_3\text{--MoO}_3\text{--Bi}_2\text{O}_3$: a new phosphate $\text{K}_3\text{Bi}_5(\text{PO}_4)_6$ // J. Solid State Chem. – 2007. – 180. – P. 3351–3359.
5. Terebilenko K. V., Zatovsky I. V., Baumer V. N. et al. Phase relations in the $\text{K}_2\text{W}_2\text{O}_7\text{--K}_2\text{WO}_4\text{--KPO}_3\text{--Bi}_2\text{O}_3$ system and structure of $\text{K}_{6.5}\text{Bi}_{2.5}\text{W}_4\text{P}_6\text{O}_{34}$ // Ibid. – 2008. – 181. – P. 2393–2400.
6. Moser M., Klimm D., Ganschow S. et al. Re-determination of the pseudobinary system $\text{Li}_2\text{O--MoO}_3$ // Cryst. Res. Technol. – 2008. – 43, No 4. – P. 350–354.
7. Masse R., Durif A. Etude structurale de la forme haute temperature du monophosphate de bismuth BiPO_4 // C. R. Hebdomad. des Seances de l'Academie des Sciences. – 1985. – 300. – P. 849–851.
8. Клевцова Р. Ф., Солодовников С. Ф., Глинская Л. А. и др. Синтез и кристаллоструктурное исследование двойного молибдата $\text{Li}_8\text{Bi}_2(\text{MoO}_4)_7$ // Журн. структур. химии. – 1993. – 34, № 5. – С. 152–156.
9. Ivanov-Shitz A. K., Kireev V. V., Mel'nikov O. K., Demianets L. N. Growth and Ionic Conductivity of $\gamma\text{-Li}_3\text{PO}_4$ // Crystallogr. Rep. – 2001. – 46, No 5. – P. 864–867.

I. V. Zatovsky, K. V. Terebilenko,
Corresponding Member of the NAS of Ukraine **N. S. Slobodyanik**

Crystallization in molten systems $\text{Li}_2\text{O}-\text{Bi}_2\text{O}_3-\text{P}_2\text{O}_5-\text{M}^{\text{VI}}\text{O}_3$ ($\text{M}^{\text{VI}} - \text{Mo, W}$)

Crystallization in molten systems $\text{Li}_2\text{O}-\text{Bi}_2\text{O}_3-\text{P}_2\text{O}_5-\text{M}^{\text{VI}}\text{O}_3$ ($\text{M}^{\text{VI}} - \text{Mo, W}$) with Bi_2O_3 ranging from 5 to 30% mol. is investigated. The fields of $\gamma\text{-Li}_3\text{PO}_4$, BiPO_4 , $\text{Li}_8\text{Bi}_2(\text{MoO}_4)_7$ in the molybdate-containing system and BiPO_4 , $\text{LiBi}(\text{WO}_4)_2$ in the tungstate-containing one are identified. The perspective usage of the systems like $\text{LiPO}_3-\text{Li}_2\text{MoO}_4-\text{Bi}_2\text{O}_3$ for the crystal growth of ionic conductor $\gamma\text{-Li}_3\text{PO}_4$ is also discussed.